

Топчій Віталій Васильович –
здобувач Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна»

ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО ТА СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

На підставі аналізу законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, а також вивчення практики розслідування злочинів проти трудових прав, з'ясовано загальні засади взаємодії під час розслідування таких злочинів, визначено коло суб'єктів взаємодії.

Ключові слова: злочини проти трудових прав; розслідування; взаємодія; органи нагляду й контролю за додержанням законодавства про працю; Державна інспекція України з питань праці; професійні спілки.

На основании анализа законодательных и других нормативно-правовых актов, которые регулируют деятельность органов надзора и контроля за соблюдением законодательства о труде, а также изучения практики расследования преступлений против трудовых прав, выяснены общие основания взаимодействия при расследовании таких преступлений, определены субъекты взаимодействия.

Ключевые слова: преступления против трудовых прав; расследование; взаимодействие; органы надзора и контроля за соблюдением законодательства о труде; Государственная инспекция Украины по вопросам труда; профессиональные союзы.

Based on the analysis of legislative and other normative-legal acts that regulate the activities of supervision and control over compliance with labor laws, as well as learning the practice of investigation of crimes against labor rights defined

common ground cooperation in the investigation of such crimes are defined subjects interaction.

Keywords: crimes are against labour rights; investigation; cooperation; organs of supervision and control are after inhibition of legislation about labour; a state inspection of Ukraine is on questions labour; trade unions.

Загальновідомо, що трудові правовідносини виникають у результаті впливу норм трудового права на відносини щодо застосування найманої праці на основі угоди між працівником і роботодавцем про особисте виконання працівником за плату трудової функції (роботи на посаді у відповідності до штатного розкладу, професії, спеціальності із вказівкою кваліфікації, конкретного виду дорученої роботи) з дотриманням ним правил внутрішнього трудового розпорядку при забезпеченні роботодавцем умов праці, передбачених трудовим законодавством та іншими нормативно-правовими актами, що містять норми трудового права, колективним договором, угодами, локальними нормативними актами, трудовим договором.

Отже, трудові правовідносини передбачають низку специфічних, складних комунікацій та взаємодію між працівником і роботодавцем. За таких умов, з одного боку, зазначені суб'єкти трудових правовідносин об'єднані спільною метою стосовно виконання виробничих завдань, а з іншого, – їх інтереси подекуди принципово різняться, що зрештою призводить до порушення трудових прав працівників.

Так, роботодавці, насамперед, керуються інтересами підприємства, зокрема, щодо стабільності його діяльності й одержання прибутків, часто не додержуючись вимог трудового законодавства.

З метою припинення таких порушень і запобігання їм, а також забезпечення додержання законодавства про працю на підприємствах, в установах, організаціях система державного управління в Україні передбачає функціонування спеціальних державних структур, покликаних здійснювати нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю. Одночасно з ними діють недержавні організації, що здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства в цій сфері.

У контексті розгляду проблем розслідування злочинів проти трудових прав діяльність цих структур та організацій становить особливий інтерес, оскільки виконання ними своїх функцій безпосередньо пов'язано з моніторингом стану додержання законодавства про працю, ужиттям заходів щодо усунення порушень трудових прав і запобігання їх учиненню в майбутньому.

Проте, як свідчать матеріали вивчення практики розслідування злочинів проти трудових прав, звернення до відповідних органів на сьогодні є поодинокими, практичні працівники не приділяють належної уваги питанням організації взаємодії в цій сфері, слідчі необізнані стосовно можливостей виконання завдань розслідування в процесі взаємодії, відсутнє системне уявлення про суб'єктів здійснення нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю. Водночас результати опитування показують, що проблеми взаємодії визнають практично всі респонденти як актуальні.

Зважаючи на викладене, питанням взаємодії слідчого з державними органами, які здійснюють нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, а також іншими суб'єктами, до повноважень яких належить громадський контроль у цій галузі, потрібно приділити окрему увагу.

Зазначеній тематиці в різний час було присвячено праці вітчизняних і зарубіжних криміналістів Г. В. Андрєєва, Р. С. Белкіна, Д. К. Бекішева, П. Н. Бірюкова, І. О. Возгріна, А. Ф. Волобуєва, В. В. Гриценка, А. Є. Гутника, В. І. Гушева, І. П. Козаченко, І. І. Кучерова, В. В. Лисенка, В. А. Лукашева, М. І. Мазуріна, Г. А. Матусовського, А. Р. Ратінова, Ю. М. Ратишевського, І. В. Сервецького, А. М. Супруненко, О. В. Таран, В. М. Тертишника, С. С. Чернявського, А. А. Чувільова, В. Ю. Шепітька, О. М. Юрченка та ін. Проте питання взаємодії під час розслідування злочинів проти трудових прав у криміналістичній літературі не розглядалися, специфіка такої взаємодії не описана.

А. Д. Марушев зазначає, що з точки зору криміналістики взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок. З цього випливає, що взаємодія – це процес організації та здійснення розслідування й запобігання

окремим видам злочинів. Взаємодія здійснюється між суб'єктами в процесі розслідування злочинів. Вона як найбільш організована й ефективна форма боротьби правоохоронних органів зі злочинністю характеризується особливими властивостями. У зв'язку з цим її розглядають як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних і контролюючих органів, наділених законом відповідними повноваженнями в різних сполученнях участі залежно від виду злочину, що розслідується, складності завдань, які вирішуються, необхідності використання відповідних засобів, прийомів і методів [1, с. 134].

У науковій літературі взаємодія також розглядається як категорія, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх зумовленість. Загалом під взаємодією розуміють узгоджену за метою, місцем і часом спільну діяльність певного кола суб'єктів [2]; об'єднання зусиль слідчого з іншими правоохоронними органами для узгоджених дій і досягнення спільної мети щодо розкриття та розслідування злочинів, яке здійснюється у формах, передбачених законом, відомчими правовими актами або вироблених практикою [3, с. 443]; узгоджену за метою, місцем і часом діяльність як слідчого, так і органів дізнання, що забезпечує ефективний розподіл сил, комплексне використання методів і засобів [4, с. 677]; поодинокі або багаторазові (протягом тривалого часу) об'єднання зусиль, засобів і методів для виконання завдань відносно виявлення, швидкого та повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто здійснив злочин, був притягнений до справедливого покарання і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений [5, с. 11]; об'єктивно необхідну, скоординовану в часі, формі та за результатами, узгоджену за попередньою та кінцевою метою спільну діяльність слідчого, оперативного уповноваженого, спеціаліста й експерта [6, с. 89]; узгоджену чи спільну діяльність посадових осіб різних правоохоронних органів або їх підрозділів, спрямовану на досягнення конкретної тактичної мети [7, с. 4]; узгоджену діяльність різних ланок однієї чи декількох організаційних систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [8, с. 158].

Аналіз вищезазначених та інших визначень поняття взаємодії під час розслідування злочинів дає змогу виокремити низку обов'язкових ознак, що визначають і характеризують його зміст.

Із цих позицій пропонуємо визначити взаємодію під час розслідування злочинів проти трудових прав як цілеспрямовану, узгоджену діяльність слідчого й інших суб'єктів здійснення нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, спрямовану на боротьбу з правопорушеннями у сфері трудових правовідносин, зміцнення законності та правопорядку, запобігання правопорушенням.

Зазначена взаємодія має такі ознаки:

1) наявність спільних цілей і завдань у слідчого й інших суб'єктів здійснення нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю;

2) виконання зазначених завдань неможливе або неефективне без участі (допомоги) інших суб'єктів взаємодії;

3) здійснення власних повноважень кожним із взаємодіючих суб'єктів з урахуванням спільних цілей взаємодії;

4) узгоджене та координоване виконання спільних завдань;

5) потреба в управлінні процесом взаємодії;

6) чітке визначення правового статусу суб'єктів взаємодії.

Мета взаємодії передбачає:

спільні дії суб'єктів, спрямовані на зміцнення законності й правопорядку, запобігання вчиненню злочинів проти трудових прав, виявлення та усунення (нейтралізацію) негативних явищ і процесів, що призводять до правопорушення та/або сприяють їх учиненню;

необхідність підвищення ефективності та результативності узгоджених дій правоохоронних органів і контролюючих органів під час спільних дій щодо встановлення обставин учинення порушень трудових прав.

Основною взаємодією є діяльність кожного з її суб'єктів (у межах своєї компетенції відповідними засобами й методами), спрямована на збирання інформації стосовно додержання законодавства про працю, виявлення фактів порушень, встановлення обставин, що їм сприяли, та вжиття відповідних заходів реагування.

Ураховуючи вищевикладене, можна визначити основні принципи взаємодії, а саме:

1. Законність. Цей принцип передбачає, що взаємодія має відбуватися відповідно до вимог законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють як спільну діяльність, так і порядок функціонування кожного суб'єкта окремо.

2. Плановість. Зважаючи на те, що взаємодія є безперервним і динамічним процесом, можна лише умовно визначити етапи її планування: 1) усвідомлення доцільності взаємодії, встановлення (вибір) конкретних її суб'єктів, визначення напрямів і форм взаємодії, узгодження плану суб'єктами взаємодії; 2) власне взаємодія; 3) аналіз виконаної роботи, підведення підсумків та узагальнення отриманих даних, за потреби – розроблення плану подальших спільних дій.

3. Розмежування компетенції. Повноваження правоохоронних і контролюючих органів, а також їх структурних підрозділів, регламентуються різними законами та підзаконними актами. Тому організація взаємодії передбачає спільну діяльність і чітке розмежування компетенції, форм і методів роботи різних відомств [9, с. 334–335].

Правовою основою взаємодії під час розслідування злочинів проти трудових прав є: Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс законів про працю України, закони України «Про міліцію», «Про охорону праці», «Про оплату праці», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», Указ Президента України «Про державну інспекцію з питань праці» тощо.

Водночас окремого акту, в якому б йшлося про взаємодію між органами внутрішніх справ і суб'єктами нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, на сьогодні не існує.

Формування комплексного уявлення про органи нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю неможливе без визначення основних властивостей системи зазначених суб'єктів. Аналіз юридичної літератури та нормативно-правих актів дає змогу визначити такі з них.

По-перше, система органів нагляду й контролю за додержанням законодавства про працю не є випадковою сукупністю елементів. До неї не можна механічно включати суб'єкти, підпорядковані іншим цілям.

По-друге, система органів нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства є специфічною, має притаманні лише їй властивості, на відміну від інших систем, що функціонують у сфері трудового права. Специфіка зазначеної системи визначається її елементами та відносинами між ними. Під час розгляду системи органів нагляду й контролю за додержанням трудового законодавства необхідно мати на увазі, що вона включає в себе органи, що законодавчо наділені контрольними та наглядовими повноваженнями. Сутність цієї системи зводиться не лише до сутності окремих складових, елементів, а й до їх взаємодії. Аналізуючи наукову літературу, можна виділити відомчу та позавідомчу (надвідомчу); державну й недержавну (громадську) системи нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства. Відомча система нагляду й контролю за додержанням трудового законодавства характеризується, як правило, наявністю стійкої залежності від власника й уповноваженого ним органу. Наявність такої системи притаманна більшості міністерств і відомств, підпорядкованих Кабінету Міністрів України. У цьому разі коректніше буде говорити про систему контролю.

Позавідомча система, на відміну від відомчої, не залежить від власника й уповноваженого ним органу. Контроль суб'єктами цієї системи здійснюється над усіма суб'єктами трудового права, незалежно від підпорядкування та форми власності. Державна система органів нагляду й контролю за додержанням трудового законодавства означена наявністю суворо регламентованих державою повноважень, монополією держави на виконання суб'єктами цієї системи своїх функцій. Така система передбачає наявність органів нагляду, таких як прокуратура та суд. Недержавна (громадська) система органів нагляду й контролю означена відсутністю такої монополії. Її особливістю є наявність недержавного суб'єкта – професійних спілок та їх об'єднань, трудових колективів, громадських інспекторів, вільно обраних працівниками представників (представника).

По-третє, систему органів нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства можна трактувати як ціле, як сукупність частин, підпорядкованих єдиному цілому. Це означає, що її окремі елементи (органи нагляду й контролю) пов'язані таким чином, що за необхідності можуть замінити один одного. Так, санітарно-епідеміологічна служба здійснює контроль за дотриманням гігієни праці на виробництві, при цьому гігієна праці є однією зі складових безпеки праці, контроль за якою покладено на Держгірпромнагляд України.

По-четверте, система органів нагляду й контролю за додержанням трудового законодавства є не статичною, а динамічною, адже постійно розвивається. Так, відповідно до ст. 259 Кодексу законів про працю (КЗпП) України, нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю здійснюють спеціально вповноважені на те органи й інспекції, центральні органи державної виконавчої влади, Генеральний прокурор України і підпорядковані йому прокурори, громадський контроль за додержанням законодавства про працю здійснюють професійні спілки та їх об'єднання. У КЗпП України розширено систему громадського контролю до суб'єктів, які можуть брати участь у трудових відносинах, зокрема, за відсутності профспілкової організації, включено вільно обраних працівниками представників (представника).

По-п'яте, система органів нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства є відкритою. Одним із видів діяльності всіх контрольних-наглядових органів є систематичне інформування населення про стан додержання трудового законодавства на підприємствах, в установах та організаціях. Органи нагляду й контролю не просто не мають права приховувати від населення реальний стан виконання трудового законодавства, а навіть зобов'язані доводити до відома громадян усі випадки порушень трудового законодавства власниками чи уповноваженими ними органами. Виняток становить лише слідча таємниця під час розслідування злочинів.

По-шосте, система нагляду й контролю за додержанням трудового законодавства є некерованою. Сьогодні не існує єдиного органу, якому б підпорядковувалися контрольні-наглядові органи. Деякі із зазначених органів підконтрольні

парламенту, однак усе ж не мають чіткої нормативно-правової регламентації своєї діяльності. Їх діяльність регламентується не лише нормами трудового права. Наприклад, діяльність санітарно-епідеміологічних служб регламентується як нормами трудового законодавства, так і нормами законодавства про охорону здоров'я.

Таким чином, система органів нагляду й контролю за додержанням трудового законодавства може бути визначена як єдина сукупність компетентних державних органів та органів громадського контролю, наділених низкою однорідних повноважень, діяльність яких спрямована на досягнення єдиної мети – додержання всіма суб'єктами трудового права законодавства про працю на всіх етапах їх діяльності [10, с. 732–734].

Із наведеного випливає, що система органів нагляду й контролю за додержанням законодавства про працю, їх правовий статус досить чітко визначені та структуровані, наглядові й контрольні повноваження мають нормативно-правове закріплення.

Розвиток ринкових відносин, змінення економічних умов і підсилення соціальної ролі держави поступово сприяли вдосконаленню системи органів держави, що здійснюють функції нагляду й контролю в різних сферах суспільного життя.

З-поміж інших особливе місце в цій системі належить Державній інспекції України з питань праці, яка є правонаступником прав та обов'язків Державного департаменту нагляду за додержанням законодавства про працю – урядового органу, що діяв у системі Міністерства праці та соціальної політики України (ліквідований Постановою Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію урядових органів» від 28 березня 2011 року № 346).

Державна інспекція України з питань праці (Держпраці України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовує та координує Кабінет Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України.

Держпраці України входить до системи органів виконавчої влади й забезпечує реалізацію державної політики з питань

нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, на випадок безробіття в частині призначення нарахування й виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою додержання прав і гарантій застрахованих осіб.

Основними завданнями Держпраці України є:

реалізація державної політики з питань державного нагляду й контролю за додержанням законодавства про працю;

реалізація державної політики з питань державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про зайнятість населення;

реалізація державної політики з питань контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування й виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою додержання прав і гарантій застрахованих осіб;

розроблення та внесення пропозицій щодо формування державної політики з питань державного нагляду й контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, а також законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою додержання прав і гарантій застрахованих осіб.

Діяльність Держпраці України, що здійснює функції нагляду й контролю у сфері трудових відносин, є універсальною, тобто на неї покладено нагляд і контроль за додержанням трудового законодавства й інших нормативних актів, що містять норми трудового права у всіх сферах суспільного життя, у тому числі на об'єктах, підзвітних іншим органам. Нагляд і контроль Держпраці України здійснюється стосовно всіх працівників, які перебувають у трудових

відносинах із конкретним роботодавцем, тому сфера охоплення суб'єктів трудових відносин у Держпраці України значно ширша, ніж в інших органах, до повноважень яких належать функції нагляду та контролю [11, с. 17].

Значна роль у захисті трудових прав і законних інтересів працівників належить професійним спілкам та їх об'єднанням, які, як уже зазначалося, здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про працю.

Професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

Професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Для визначення можливостей взаємодії слідчого та професійних спілок під час розслідування злочинів проти трудових прав було проаналізовано нормативно-правове регулювання діяльності згаданих органів громадського контролю. Таким чином, основні права, повноваження та функції профспілок України і її членських організацій для комплексного уявлення представлено у вигляді наступних груп.

1. Права профспілок і їх об'єднань представляти та захищати права й інтереси їх членів.

2. Права профспілок та їх об'єднань на ведення колективних переговорів, укладання колективних договорів і угод.

3. Повноваження профспілок та їх об'єднань щодо захисту прав громадян на працю, здійснення громадського контролю за додержанням законодавства про працю.

4. Права профспілок та їх об'єднань щодо вирішення колективних трудових спорів.

5. Право профспілок, їх об'єднань на інформацію з питань праці та соціально-економічного розвитку.

6. Права профспілок, їх об'єднань щодо притягнення до відповідальності посадових осіб.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що аналіз правового статусу та повноважень суб'єктів здійснення нагляду й контролю за додержанням законодавства про працю з точки зору

можливості взаємодії під час розслідування злочинів проти трудових прав, а також узагальнення існуючого досвіду такої взаємодії, дає підстави визначити в якості суб'єктів, яких доцільно залучати до кримінально-процесуальної діяльності під час розслідування зазначеної категорії злочинів: Держгірпромнагляд України, професійні спілки та їх об'єднання як такі, що здійснюють безпосередній нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю. Їх діяльність супроводжується накопиченням значної кількості інформації, яка може бути корисною для виконання завдань щодо розслідування, а напрацьовані цими суб'єктами власні засоби та методи контролю можуть використовуватись у слідчій роботі, зокрема в якості інформаційного орієнтиру під час планування розслідування, підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марушев А. Д. Принципи взаємодії слідчого з учасниками досудового слідства / А. Д. Марушев // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х. : Право, 2011. – Вип. 11. – С. 133–138.
2. Мешканцов В. Н. Экономико-правовые проблемы противодействия коррупции : дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.05 / Мешканцов Владимир Николаевич. – М., 2005. – 175 с.
3. Криминалистика : [учеб.] / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эскархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – 926 с.
4. Курс криминалистики. Общая часть / [отв. ред. В. Е. Корноухов]. – М. : Юрист, 2000. – 784 с.
5. Криминалистическое обеспечение деятельности милиции и органов предварительного расследования / [под ред. Т. А. Аверьяновой, Р. С. Белкина]. – М. : Новый юрист, 1997. – 400 с.
6. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики / [под ред. В. Д. Грабовского, А. Ф. Лубина]. – Н. Новгород : Нижегород. ВШ МВД России, 1995. – 400 с.
7. Цветков С. И. Комплексное использование сил и средств правоохранительных органов при расследовании деятельности преступных структур / С. И. Цветков. – М. : Моск. ин-т МВД России, 1994. – 147 с.

8. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.

9. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Таран Олена Вікторівна. – К., 2013. – 445 с.

10. Подгорна Г. В. Щодо системної організації діяльності органів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства [Електронний ресурс] / Г. В. Подгорна // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 731–735. – Режим доступу :

<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10pgvdtz.pdf>.

Попова О. И. Место и роль государственных инспекций труда в системе государственного надзора и контроля Российской Федерации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / О. И. Попова. – М., 2009. – 23 с.